

Out of Africa

De lange Weg naar Vrede en Gerechtigheid

De meeste figuren getoond in dit boek werden onveranderd (tenzij wegnemen van kleuren) overgenomen uit *Wikipedia* onder licentie CC BY-SA 3.0 (<https://creativecommons.org/share-your-work/licensing-considerations/compatible-licenses/>). Individuele figuren zijn gerefereerd via elektronische links naar het World Wide Web telkens ze werden getoond. Sommige figuren werden overgenomen van *World History Encyclopedia* (<https://www.worldhistory.org/akkad/>) onder licentie 'Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike'. Ook hier werden kleuren omgezet in wit-zwart.

Out of Africa

De lange Weg naar Vrede en Gerechtigheid

Carl Denef

Auteur: Carl Deneff
Coverontwerp: website van 'Brave New Books'
ISBN: 9789465319407
© Carl Deneff
November 2025

Inhoudstafel

Inhoudstafel	5
Voorwoord	7
Hoofdstuk 1: De Oude culturen van het Midden-Oosten	15
1.1 Mesopotamië	17
1.2 Het Akkadische Rijk	24
1.3 Het Oud-Babylonische Rijk	33
1.4 Het Oud-Assyrische Rijk	42
1.5 Het Midden-Assyrische Rijk	51
1.6 Het Neo-Assyrische Rijk	61
1.7 Het Neo-Babylonische Rijk	75
1.8 Het Rijk der Hittiten	83
1.9 Het Perzische Rijk	92
Hoofdstuk 2: De Oude Egyptenaren, Grieken en Romeinen	109
2.1 Het Oude Egypte	109
2.2 De Oude Grieken	138
2.3 Het Oude Rome	179
2.3.1 Het Romeinse Koninkrijk	185
2.3.2 De Romeinse Republiek	191
2.3.3 Het Romeinse Keizerrijk	240
Hoofdstuk 3: De Harappan-, Maya-, Azteken- en Inca-culturen	255
3.1 De Harappan-cultuur in de Indusvallei	255
3.2 De Maya-cultuur in Centraal-Amerika	264
3.3 De Azteken in Centraal-Amerika	274
3.4 De Inca's in het Andes-gebergte	287
Hoofdstuk 4: De Italiaanse stadstaten in de Middeleeuwen	295
Hoofdstuk 5: Van 'vroege democratieën' naar moderne democratieën	303
5.1 Vroege democratieën	303
5.2 Hoe zien de hedendaagse democratieën eruit?	316
Hoofdstuk 6: Moderne <i>niet</i> -democratische regimes	329
Hoofdstuk 7: De evolutie van Homo sapiens	355
Bibliografie	385

Voorwoord

We leven vandaag in onheilspellende tijden. Een stijgend aantal landen willen de democratie onderuit halen en de liberale vrijheden vervangen door een illiberaal regime van “sterke mannen” en superrijken en de regering te herleiden beneden het minimaal aantal bestuurders. Kortom, ze dromen van een dictatuur. Respect voor internationaal recht is voor hen uit den boze. Mensen die zich inspannen om democratische waarden te verdedigen worden geïntimideerd en belaagd. Mensenrechten en de rechtstaat worden verfoeid. Rechters krijgen het verwijt te horen een ‘gouvernement des juges’ te zijn. Mensen die aangeklaagd worden omwille van oorlogsmisdaden worden door meerdere landen als prinsessen ontvangen en komen hun verplichtingen om hen aan te houden niet na. Vrije pers wordt afgebouwd en nieuwsbrengers zijn meer geïnteresseerd in sensatie dan in relevante feiten.

Op deze achtergrond is het dan niet verwonderlijk dat gewapende conflicten terug toenemen. Het jaar 2024 markeerde een nieuw wereldrecord in het aantal gewapende conflicten in meer dan 70 jaar. Het totale aantal conflicten waarbij staten betrokken zijn, is sinds 2010 bijna verdubbeld, wat leidt tot toenemende wapenwedloop (1). Twee oorlogen trekken bijzonder de aandacht. Beide worden gevoerd aan de grenzen van Europa. Beide oorlogen zijn onnoemelijk wreed en illegitiem en vormen een reële bedreiging voor de stabiliteit van Europa. Geen enkel respect heerst er voor mensenrechten en het internationaal recht. Straffeloosheid stijgt onrustwekkend. Een van de oorlogen is een agressieoorlog van de Russische president Vladimir Poetin in Oekraïne, de tweede wordt gevoerd door Israël tegen Hamas en de Palestijnen. Beide landen maakten zich schuldig aan oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en genocide. Het Internationaal Strafhof (ICC) heeft zowel president Poetin als Benjamin Netanyahu aangeklaagd voor deze misdaden, maar meerdere landen die deze autoritaire machtshebbers steunen komen hun verplichting niet na om de aangeklaagden te arresteren, ook al hadden ze het genocideverdrag van 1948 ondertekend en geratificeerd — 153 landen deden dat — en ze ook het Statuut van Rome hadden ondertekend en geratificeerd, waardoor ze deze verplichting hadden aanvaard (1a).

Deze twee oorlogen vinden hun oorsprong in de trauma's van de twee wereldoorlogen. Na de Eerste Wereldoorlog steunden de Britten de Zionistische gedachte van een oprichting van een Joodse staat en lieten massale emigraties van Joden uit de

diaspora naar Palestina toe, wat leidde tot grote spanningen, aanslagen en bloedbaden tussen ondergrondse milities van Joodse Zionisten en de Palestijnse bevolking. Tijdens de Tweede Wereldoorlog woedde de holocaust, wat de Joodse immigratie in Palestina nog verder opdreef. In februari 1947 verklaarden de Britten dat ze hun mandaat van de Volkenbond over Palestina wensten te beëindigen en ze de toekomst van Palestina wilden overdragen aan de nieuw opgerichte Verenigde Naties (VN). Het VN Speciaal Comité voor Palestina (UNSCOP) werd opgericht en diende in september een rapport in bij de Algemene VN-Vergadering, waarin voorgesteld werd historisch Palestina te verdelen in twee gelijkwaardige staten (de zogenaamde tweestatenoplossing), waarbij 55% van het Palestijns grondgebied naar de Joden zou gaan, 42% naar een nieuw, maar veel kleiner Palestina, en 3% naar Jeruzalem dat onder internationaal bestuur zou komen. Palestijnen en het grootste deel van de Arabische Liga waren tegen de verdeling. Zionistische leiders, in het bijzonder David Ben-Gurion, waren voor omdat ze de verdeling zagen als een tactische opstap naar territoriale uitbreiding van Israël over heel Palestina. De Palestijnen verloren dus meer dan de helft van hun land, waarvan ze gedurende eeuwen de grote meerderheid hadden uitgemaakt. In de mening dat ze niet werden gecompenseerd voor dit verlies, namen de Arabische liga en de Palestijnen deze tweedeling dan ook niet aan. Op 14 mei 1948 kwam er een *Deus ex machina*: de 'Founding Father van Israël', David Ben-Gurion, riep eenzijdig de onafhankelijkheid uit van de nieuwe staat Israël en vestigde daarmee een veilige haven voor Joden op zoek naar een nationaal thuisland. Het verdelingsplan van de VN is tot de dag van vandaag niet alleen dode letter gebleven, het conflict en het geweld tussen beide partijen zijn steeds toegenomen. De internationale gemeenschap stond erbij, keek ernaar en liet begaan. Israël nam daarenboven al dadelijk veel meer land in beslag dan wat het VN-verdelingsplan aan Israël had toegewezen. De Zionistische beweging veroverde zo'n 78 % van historisch Palestina en ging over naar vernietigingsacties van honderden Palestijnse dorpen en steden en veranderde de Palestijnse benaming in een Joodse. Dat leidde tot wat de Palestijnen de '**Nakba**' noemen, een catastrofe van helse uitdrijvingen van Palestijnen uit hun huizen, gepaard gaande met slachtpartijen, onteigeningen van land, eigendommen en bezittingen, en onderdrukking van de Palestijnse cultuur en identiteit (2). Sindsdien is bruut geweld van Israël op de Palestijnen nooit weg geweest. Door het land alleen voor zichzelf te willen, zoals later verder zou blijken, ligt Ben-Gurion aan de basis van het onheil dat er thans woedt. Bovendien bouwen Israëlische kolonisten op de Westelijke Jordaanoever en Gaza sindsdien heel wat nederzettingen en houdt Israël het Palestijns gebied sinds 1967 illegaal bezet. Om hun doelen te bereiken genieten de Israëliërs de volle steun en goedkeuring van de VS, die bovendien steeds een veto stellen tegen de resoluties van de VN Veiligheidsraad over Israël.

Op 7 oktober 2023 begonnen Hamas en andere Palestijnse gewapende groepen vanuit Gaza een verrassingsaanval tegen Israël, als een ultieme poging om het gestrande vredesplan nieuw leven in te blazen. Hierbij kwamen 1200 Israëli's om het leven, werden duizenden raketten op Israël afgevuurd en werden 240 personen meegenomen. Hamas zou zich ook schuldig hebben gemaakt aan verkrachtingen. Israël sloeg snel terug in een nooit geziene wraakactie met gerichte aanvallen op Palestijnse burgers, vrouwen, kinderen, ouderlingen, hulpdiensten, hospitalen en journalisten. Er werd massaal gebombardeerd en zelfs burgers werden door scherpschutters opzettelijk dood geschoten. Palestijnen werden door de Israëlische minister van defensie Yoav Gallant als “menselijke beesten” weggezet. Dagelijks werden oorlogsmisdaden gepleegd, wat het International Criminal Court (ICC) in november 2024 een internationaal aanhoudingsbevel deed uitvaardigen tegen Netanyahu en minister van defensie Gallant voor misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden (3). Israël voerde een oorlog die compleet disproportioneel was vergeleken met de oktober-aanval van Hamas: in oktober 2025 was het dodencijfer van Palestijnse burgerslachtoffers al opgelopen tot meer dan 67.000, de doden waren vooral kinderen, vrouwen en ouderlingen, er vielen meer dan 120.000 gewonden, en de bombardementen vernielden GAZA nagenoeg compleet. Zelfs ziekenhuizen werden zwaar beschadigd. Bovendien blokkeerde Israël systematisch de toegang van voedsel, drinkwater, medicijnen en brandstof, wat weerom onschuldige Palestijnse burgers naar een verdere doodstrijd voerde (4). Er kan dus niet getwijfeld worden dat de Israëlische acties neerkomen op genocide. Het werd een ware hel van twee volledige jaren die maar niet ophield. In juli 2024 richtten overlevenden van de oktober-aanval en de families van de gegijzelde slachtoffers een onafhankelijke civiele onderzoekscommissie op over de 7 oktober-aanval; Netanyahu, Gallant, Gantz, het leger en de inlichtingendiensten werden verantwoordelijk gesteld voor het falen van de veiligheidsdiensten. Netanyahu werd vooral veroordeeld voor het ondermijnen van de coördinatie tussen de politieke en militaire echelons (5, *‘wat led to 7 October?’*). Sinds dan houdt Israël ook duizenden Palestijnen met een werkvergunning in Israël, zonder wettelijke basis opgesloten in detentiecentra, alsof ze collectief werden gestraft, wat eveneens in strijd is met het internationaal recht (6). Gevangengenomen Palestijnen werden er geregeld mishandeld en gefolterd. Het aantal gegijzelden, die door Hamas levend werden teruggegeven, bedroeg in mei 2025 zo’n 148 van de 240; ten minste 34 van de resterende gijzelaars zijn ondertussen dood (7). In oktober 2025 kwam een staakt-het-vuren tot stand, maar binnen de week werd dat reeds geschonden. Hoe het verder zal evolueren is volstrekt onduidelijk.

Om Poetins wandaden te begrijpen moeten we terug naar de geschiedenis van de Sovjet-Unie en de Russische Federatie. Na de oktoberrevolutie van 1917 en de daarop volgende burgeroorlog, kregen de Bolsjewieken in 1922 alle macht over het Russische rijk in handen en werd het land communistisch. Het immense gebied werd de *'Unie van Socialistische Sovjetrepublieken'* (USSR) genoemd. De grootste en machtigste republiek van de Unie was de Russische republiek. De andere republieken waren Estland, Letland, Litouwen, Wit-Rusland, Oekraïne, Moldavië, Georgië, Armenië, Azerbeidzjan, Kazachstan, Turkmenistan, Oezbekistan, Tadzjikistan en Kirgizië. Etnische Tataren, een relatief kleine volksgroep op de Krim, een schiereiland aan het Zuiden van Oekraïne, riepen in december 1917 de *'Volksrepubliek Krim'* uit, maar die actie werd in januari 1918 door de Bolsjewieken al teruggedraaid waardoor de Krim geannexeerd werd aan de USSR. In 1944 besloot partijleider Jozeph Stalin de Tataren, zo'n 240.000 personen, en bloc te deporteren naar Centraal Azië omdat ze volgens hem zouden gecollaboreerd hebben met nazi-Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 1954 schonk Stalins opvolger, Nikita Chroesjtsjov, het Krim-schiereiland aan Oekraïne en in 1956 verleende hij eerherstel aan alle verbannen volkeren. Ze mochten ook terugkeren naar hun oorspronkelijk vaderland, maar de Krim-Tataren kregen geen recht op terugkeer. Ondertussen waren er heel wat Russen in de Krim komen wonen en die hielden de Tataren liever in Centraal-Azië. Tijdens het bewind van de Sovjet-leider Michail Gorbatsjov (1985-1991) kregen Tataren het "recht op een discrete individuele terugkeer". Er kwamen toen 130.000 Tataren op de Krim bij en vandaag zijn ze met bijna dubbel zoveel. Ze vonden hun draai wel in het hedendaags Oekraïne (8). In 1991 implodeerde de Sovjet-Unie en werd de USSR herboren als de *'Socialistische Federatie van Sovjetrepublieken'* (SFSR, of 'Russische Federatie'). De Krim bleef een deel van Oekraïne maar de oblast werd echter in 1992 uitgeroepen tot de *'Autonome Republiek van de Krim'* (9) — een autonome republiek is een politieke entiteit binnen een republiek met verregaand zelfbestuur, waaronder vaak een eigen grondwet, regering en parlement — wat een fundamentele verandering betekende voor de etnische Russen aldaar. Zij leefden nu in een staat waarin zij niet Oekraïne maar de Russische Federatie, als hun vaderland beschouwden. Met Kiev als hoofdstad van Oekraïne, dat een duidelijke anti-Russische stempel draagt, vinden ze zich als een bedreigde minderheid. Er was nog een andere factor die vanaf 1991 een grondige wijziging onderging, namelijk de landen van het vroegere Warschau-pakt werden lid van de Noord Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) en het Westen had aan Gorbatsjov mondeling verzekerd dat de NAVO zeker niet zou uitbreiden naar het Oosten, maar dat voornemen werd nooit gerealiseerd wat een steen des aanstoets werd voor de toekomst. Op 31 december 1999 trad president Jeltsin onverwacht af wegens gezondheidsproblemen en droeg het presidentschap van de Russische Federatie over aan Vladimir Poetin (10). Poetin won snel aan po-

pulariteit, vooral door zijn sterke optreden tijdens de Tweede Tsjetsjeense Oorlog tussen de Russische Federatie en de niet erkende Tsjetsjeense Republiek Itsjkerië (van augustus 1999 tot april 2009). Poetin kon ook niet verkroppen dat, na de val van de USSR, voormalige landen van het Warschau-pakt lid konden worden van de NAVO. Polen, Hongarije en Tsjechië werden lid in 1999, Bulgarije, Estland, Letland, Litouwen, Roemenië, Slovenië en Slowakije in 2004. Bovendien werden Kroatië en Albanië in 2009 lid van de NAVO, Montenegro in 2017, Noord-Macedonië in 2020 en Finland en Zweden lid in 2023 en 2024 (11). Een volgende agressie van Poetin was gericht tegen Oekraïne. Op 27 februari 2014 bezetten tientallen gewapende mannen het parlamentsgebouw in de regionale hoofdstad Simferopol op de Krim. Op 6 maart 2014 stemde het Krimse parlement in met een decreet dat bepaalde dat de Krim een deel van Rusland zou worden en op 11 maart werd een voorwaardelijke onafhankelijkheidsverklaring getekend, dat de Krim zich zou afscheiden van Oekraïne indien de bevolking in een referendum zou kiezen voor aansluiting met Rusland. Op 16 maart 2014 werd een referendum gehouden over de aansluiting van de Krim bij Rusland, echter zonder aanwezigheid van internationaal erkende waarnemers. De grote meerderheid van de bevolking, die pro-Russisch was (58%), stemde voor aansluiting bij Rusland. Noch het referendum noch de Republiek van de Krim werd door Oekraïne erkend, en evenmin door vrijwel de gehele internationale gemeenschap (12). Poetin zei voortdurend geen plannen te hebben om Oekraïne binnen te vallen, maar eind februari 2022 deed hij dat wel en lanceerde sindsdien massale en meedogenloze aanvallen op burgers en niet-militaire infrastructuur, waardoor hij flagrant het internationaal oorlogsrecht aan zijn laars lapte (13). Hij verspreidde sindsdien desinformatie, richtte schade aan energie-infrastructuur aan, dreigde met nucleaire aanvallen op het Westen en rekende meedogenloos af met zijn politieke tegenstanders. In maart 2023 vaardigde het Internationaal Strafhof (ICC) een arrestatiebevel uit tegen Poetin wegens oorlogsmisdaden. Als hoofdreden noemde het ICC de gedwongen deportatie van minstens 6000 kinderen uit Oekraïne naar Rusland. De parlementaire oppositiepartijen in de Russische Staatsdoema wordt nog steeds aanzien als min of meer loyaal aan Poetin, terwijl de niet-systemische oppositie zich tegen Poetin verzet. Volgens de Russische NGO *'Levada Center'* keurde begin 2023 slechts 15% van de Russische bevolking Poetin af. Dat is een kleine fractie, maar niet klein genoeg om hem uit het zadel van de macht te lichten. Het laatste slachtoffer van Poetin was Alexey Navalny, die door zijn volgelingen aanzien werd als de redder van Rusland. Hij stierf helaas in een Arctische gevangenis in verdachte omstandigheden (14).

Poetin wil nog meer zijn invloedssfeer uitbreiden. Het aandeel van de Krim-Tataren steeg snel sinds zij sinds 1989 mochten terugkeren naar de Krim. Hierdoor braken

conflicten uit met de Russen, over het terugkrijgen van afgenomen eigendommen bij de deportaties van 1944 door Stalin. Veel Krim-Tataren hebben gebieden ingenomen die van Rusland waren en er bestaan nu meer dan 300 dorpen die op dergelijke gronden zijn gebouwd. Poetin bezette sinds 2008 Zuid-Ossetië en Abchazië (delen van Georgië), terwijl Armenië delen van Nagorno-Karabach (Azerbeidzjan) bezet hield (15 - Europa 7 gewapende conflicten). Ook in Georgië woonden veel mensen die zich meer Russisch voelden dan Georgisch. Poetin maakt dus handig gebruik van de aanwezigheid van de Russisch gezinden. Transnistria (het oostelijk deel van Moldavië) maakte zich in september 1990 los van Moldavië, als gevolg van de vrees dat Moldavië zich voorbereidde op hereniging met Roemenië. De daaruit voortvloeiende burgeroorlog duurde van 1991 tot juli 1992, toen het tot een staakt-het-vuren kwam van en een gezamenlijke vredesmacht (Russen, Moldaviërs en Transnistriërs)(16) toezicht houdt op het bestand. Daarbuiten zijn er nog 1500-2000 Russische troepen zonder toestemming van de Republiek Moldavië gestationeerd in Transnistria. Bovendien levert Rusland in Transnistria steun aan de separatistische gewapende groepen (17). Met andere woorden, Rusland maakt ook gebruik van proxy-troepen om zijn invloedssfeer te vergroten. In de verkiezingen van 2025 nam echter de pro-Europese partij de macht in Moldavië.

In Westerse landen wordt daarenboven een vloedgolf waargenomen van extreem- en radicaal-rechtse partijen die het asielrecht van migranten en de rechtstaat verfoeien, en mensen discrimineren op basis van hun huidskleur en geaardheid. Iedereen weet dat, tijdens de Tweede Wereldoorlog, extreemrechtse partijen miljoenen mensen de dood hebben ingejaagd, op basis van fascistische en national socialistische theorieën. Extreemrechtse partijen lijken dat vandaag weerom te hebben vergeten. Ze slaagden erin hun extreem gedachtegoed te normaliseren en sociaal aanvaardbaar te maken, maar ze manipuleren slinks het geheugen van mensen, om onheilsduivels en demonen van het verleden terug leven in te blazen en het racisme weerom te verheerlijken. Rechtse centrumpartijen hebben meer en meer de neiging om bepaalde extreemrechtse ideeën in te bouwen in hun eigen politieke programma's en ze voor te stellen als een oplossing voor de bestaande onvrede. Het gevolg is dat de wereld een explosie meemaakt van autoritaire regimes. Anderzijds gebeurt er te weinig om extreemrechtse partijen in te tomen. Het lijkt er meer en meer op dat Westerse landen de normen en waarden van de Verlichting zijn vergeten en de onrechtvaardigheden en de gruwels van de oorlog laten heropleven, in plaats van hen kordaat te bestrijden. In Europa en de VS, maar ook in Israël, worden de democratie en de rechtstaat ondergraven. Dikwijls komt het zelfs tot een '*trial by media*', waarbij het grote publiek denkt het beter te weten dan de rechters.

De groei van extreemrechts gaat dikwijls gepaard met regeringsparticipatie. In Oostenrijk nam de *Freiheitliche Partei Österreichs* (FPÖ) deel aan de regering (18). In Italië werd partijleider en minister van Binnenlandse Zaken Matteo Salvini populair met zijn populistische anti-immigratiepartij *Lega* (19). Nadien kwam Giorgia Meloni om met haar extreemrechtse partij *Fratelli d' Italia* de gemoederen op te jagen. Meteen na haar aanstelling als eerste minister van Italië, schrapte ze de werkloosheidsuitkeringen van honderdduizenden gezinnen (20). Radicaal-rechtse leiders weten goed hoe ze kiezers kunnen winnen, door vooral zondebokken aan te wijzen voor de tegenslagen die mensen treffen. Die zondebokken vindt men nooit in een privéjet of een penthouse, maar in de krochten van de samenleving, zoals in de banlieues van Parijs en andere grote steden, waar verveling bij werkloze jongeren schering en inslag is geworden. In Hongarije is Victor Orbán met zijn *Fidesz*-partij (21) reeds jaren aan de macht en in Polen holde tot recent de Partij '*Recht en Rechtvaardigheid*' (22) langzaam de rechtsstaat uit. Het *Rassemblement National* in Frankrijk neemt ook deel aan de regering (25). Nog andere radicaal-rechtse partijen zijn de *Partij voor Vrijheid* (PVV), die in Nederland deelneemt aan een rechtse regering (23), maar er weinig resultaat wordt geboekt. Na de val van de rechtse regering is er echter een rebound geweest van de democratische bekommerdheid: de PVV is niet langer aan zet, het is nu de sociaalliberale D66 die de nieuwe verkiezingen won. *Vlaams Belang* (24) neemt nog niet deel aan de regering in België maar kwam er gevaarlijk dichtbij in de laatste verkiezingen. *Alternative für Deutschland* (AfD), werd einde februari 2025 de grootste partij in Oost-Duitsland. De AfD ging de verkiezingen van 2025 in met lijsttrekker Alice Weidel en werd met 20,8% van de stemmen de tweede partij in de Bondsdag, achter de CDU/CSU. De partij bleek in alle Oost-Duitse deelstaten de grootste te zijn geworden (26). Het Verenigd Koninkrijk met de Reform UK-partij (27), *Svenska Demokraterna* in Zweden (28) en *Vox* in Spanje (29) zijn alle drie dicht bij een deelname aan de regering. In de Europese parlementsverkiezingen hebben enkele rechts-populistische partijen zich verenigd om samen een front te vormen tegen de rest van de Europese Unie (EU). Ze vormen de rechts-populistische eurosceptische fractie '*Identiteit en Democratie*' (ID) (30) en een anti-federalistische en conservatieve fractie, '*Europese Conservatieven en Hervormers*' (ECH) genaamd (31).

De grootste onzekerheid voor de toekomst op wereldvlak ligt bij Donald Trump in de VS en Poetin in de Russische Federatie. Beiden negeren de internationale rechtsorde en spuwen hun haat uit tegen linkse en woke activisten (32). Vooraleer Trump zijn tweede termijn als Commander-in-chief begon werd hij schuldig bevonden in tientallen rechtszaken. Trump zou ook geprobeerd hebben om de uitslag van de presidentsverkiezingen van 2016 te beïnvloeden (33). Gaat Trump een zware aanval doorvoeren op de democratie? Gaat hij de academische vrijheid en de wetenschap

verder proberen te fnuiken (34)? Hij is zeker begonnen! Zoiets is nooit eerder gebeurd. Zal Trump zijn voorkeur van 'superrijken op de eerste plaats' verder uitwerken? Gaat hij de superrijken verder bevorderen of wint zijn narcisme? Het beeld van de huidige wereld oogt somber. Gaat deze dwaze autoritaire narcist, die alleen maar mensen wil beroven van hun vrijheden om zichzelf, zijn superrijke vriendjes en eigen kroost nog rijker te maken? Blijft hij achter Israël staan om pro-Palestijnse opposanten te kunnen betichten van antisemitisme?

Het is hoog tijd om ons te verzetten tegen de neerhalende krachten gericht tegen de democratie en na te gaan waar we ze kunnen verdedigen en verbeteren. Laat ons kijken naar hoe alles op zijn plaats is gekomen sinds de evolutie van Homo sapiens. Of moeten we kijken naar het hele plaatje en nagaan welke systemen van sociale organisatie en kennisoverdracht er geëvolueerd zijn vanaf het prille begin van de geschiedenis van de Homo sapiens? **Hier zijn dan de belangrijke vragen die dit boek wil stellen:** heeft er ooit een sociale entiteit bestaan die ideaal is voor de samenleving of zijn we er onvoldoende bewust van dat zo'n samenleving, eens ze er is, moet verdedigd of aangepast worden en waarvoor zelfs gevochten moet worden? Is de huidige westerse democratie het beste samenlevingsmodel voor alle volkeren? Wat is de invloed geweest van macht, religie, het dagelijks leven, de sociale structuur, gender, taal, script, handel en wetenschap hierop? Om die doelstelling te benaderen gaat dit boek een reeks samenlevingen bestuderen die ooit voorgekomen zijn doorheen de loop der geschiedenis. We zullen nagaan welke eigenschappen hebben bijgedragen tot succes en welke geleid hebben tot mislukking. We zullen ons in het laatste hoofdstuk ook buigen en nagaan wat we kunnen leren van gedragingen en samenlevingsmodaliteiten die bestaan hebben tijdens de evolutie naar Homo sapiens. Het zal blijken dat 'vroeg' in de ontwikkeling van de meeste culturen er regels en gewoontes hebben bestaan die democratische kenmerken vertoonden, maar ook dat geen enkele cultuur eeuwig is en steeds ten onder is gegaan. Wat zeker nooit lang gewerkt heeft is autocratisch bestuur. **Van nature wil de mens in vrijheid leven**, in een omgeving waar voldoende protectie van **mensenrechten** wordt geboden en die best bestendigd wordt in de democratie en de rechtstaat. Verfoeilijke autocraten als Donald Trump, Benjamin Netanyahu en Vladimir Poetin doen er alles aan om samen met multimiljardairs een extreemrechts imperium op te richten dat perverser is dan Satan. Heeft de evolutie naar Homo sapiens genetische sporen achtergelaten in het genoom waar we iets kunnen uit distilleren? Licht er iets verborgen in de taal, het unieke vermogen dat ons mens maakte meer dan honderd duizend jaar geleden?

Hoofdstuk 1:

De Oude Culturen van het Midden-Oosten

De eerste vorm van besluitvorming en sociale organisatie, die tevoorschijn is gekomen in heel wat gebieden van de bewoonde wereld, was in de Oude culturen in het Middenoosten: de culturen van **Mesopotamië**, **Assyrië**, **Babylonië**, de **Hittiten** en **Perzië**. Dat gebeurde bij de overgang van het tijdperk van de Jagers-Verzamelaars naar landbouw en veeteelt die het mogelijk maakte om meer monden te voeden. Deze fundamentele wijziging deed mensen de noodzaak inzien om sedentair te worden en samen te leven in nederzettingen om gemeenschappelijke noden in te vullen en de taken te verdelen. Samenleving vergt een complexe taakverdeling en taken eerlijk verdelen vergt wetten om orde te laten heersen in die samenleving. Mensen hebben die opdracht goed vervuld, maar hebben daardoor ook veel moeten werken aan hun ambities en hubris die de strijd tussen eigenbelang en gemeenschappelijk belang uiterst moeilijk maakte. Het kon haast niet anders dat er daaruit culturen groeiden waarin veel van deze noden een plaats konden krijgen.

Elke cultuur was uniek en dus moest de eigen cultuur worden verdedigd tegen de natuurverschijnselen en tegen de culturen van hun burens, die in gelijkaardige condities trachtten te overleven. Omdat elke groep mensen een eigen visie had en er leiders en volgers ontwikkelden moesten de leiders hun gezag versterken door hun eigen positie te legitimeren. Ze bedachten bovennatuurlijke krachten, die ze goden noemden, maar die uiteindelijk een spiegelbeeld van hun eigenheid waren.

Landbouw creëerde lokaal meer voedsel en deed vooral het aantal mensen stijgen. Landbouwgronden geraakten vroeg of laat uitgeput en dus moest er naar nieuwe grond worden gezocht, wat **gebiedsuitbreiding** noodzakelijk maakte. Meer mogelijkheden creëerden meer noden en sommige hulpmiddelen waren niet altijd te vinden op de plaats van de nederzetting, wat weerom aanzette tot meer territoriale uitbreiding. Er ontstonden beschavingen die steeds rijker en complexer werden. Meer mogelijkheden en meer noden schiepen meer organisatie, waardoor de cultuur verrijkte. Om te blijven voorzien in die noden moest een systeem van **opvoeding** worden georganiseerd om te garanderen dat alle ervaringen opgedaan in het heden correct werden vastgelegd in documenten voor de toekomstige generaties. Kennis werd eerst mondeling aan het nageslacht overgeleverd door taal en nadien door het

schrift, wat leidde tot het begin van de **geschiedenis**. Culturen deden ook wetenschap ontstaan en materialen om documenten op te stellen waarop kon geschreven worden op ondermeer kleitabletten, papyrus, perkament en papier.

Wie sedentair werd, moest zorgen voor **veiligheid, geborgenheid en saamenhorigheid**. De vrije tijd werd doorgebracht tezamen op plaatsen waar diepgaande vragen werden gesteld over de oorsprong, over de tegenslagen en over de zin van hun existentie als nadenkende wezens. Om de wereld leefbaar te maken werden de vragen en antwoorden geprojecteerd naar de **goden** en ontstonden er **mythen** en **religies**. Mensen vonden antwoorden en voorbeelden in die mythen en verhalen. Er kwamen zelfs **orakels** die op alle vragen een antwoord gaven. Mensen zagen zichzelf als een kudde en kozen er een leider voor. Zo ontstonden **koningen**, die hun opdracht baseerden op het gezag van de goden. De koning was de **verbindende persoon met de goden, en dus de bron van waarheid**. Er werden ook **tempels** gebouwd waar allerlei activiteiten werden afgestemd om de goden te behagen. Zo ontstond de notie dat **rampen een teken waren van de toorn der goden** voor een of andere misstap van de mensen.

Na eeuwen van dit soort leven zagen de koningen uiteindelijk hun gezag verminderen. Ze konden niet meer weerstaan aan de steeds groter wordende druk voor vrijheid en rechten van hun onderdanen en ze werden **despoten**. Mensen werden meer zelfbewust en bedachten een nieuwe vorm van bestuur en samenleving. Het nieuwe systeem noemde de **democratie**. Het woord Democratie komt uit het Oudgrieks: δημοκρατία. Democratie is een bestuursvorm waarin **niet de koning maar de wil van het volk** de legitieme macht voert (67). In een democratie is de volwassen bevolking soeverein en berust de autoriteit van de overheid op de instemming door het volk, of althans een deel van het volk. Deze bestuursvorm is gebaseerd op het **menselijke gelijkheidsideaal**. Als iedereen geboren is, vrij en gelijk in waardigheid en rechten, zoals in het eerste artikel van de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* staat, dan heeft ook niemand méér recht dan een ander om wetten op te stellen en beslissingen te nemen. De notie van gelijkheid en medezeggenschap ontwikkelde reeds vroeg in de meeste culturen van de Oudheid. **Gelijkheid is een natuurlijk gegeven** dat de 'menselijke conditie' determineert.

Diametraal hiertegenover staan bepaalde partijen, die van de aanname vertrekken dat **ongelijkheid** het natuurlijk beginsel is waarop ze hun legitimiteit proberen te staven. Dat zijn de (extreem)rechtse partijen. Geen enkele samenleving wenst echter te leven onder het beginsel van ongelijkheid. Vrijheid en gelijkheid zijn de basiselementen waarnaar alle mensen hunkeren. In een moderne Democratie is er daaren-

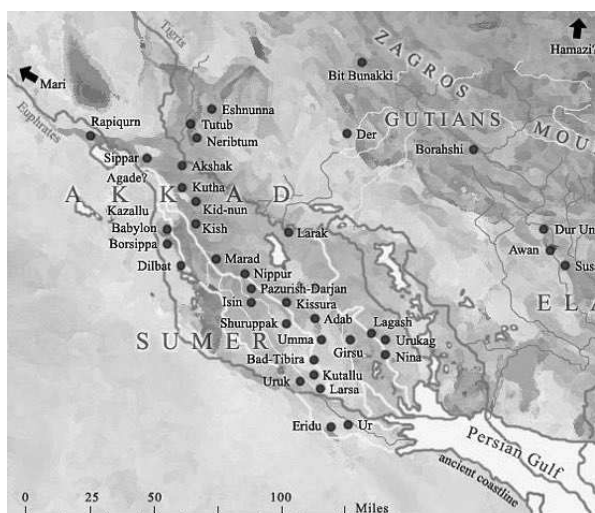
boven **scheiding der machten** – uitvoerende macht, wetgevende macht en gerechtelijke macht. In een democratie is er **persvrijheid** en **vrijheid van meningsuiting**.

In wat volgt stellen we de vraag of er al een zekere notie van vrijheid, gelijkheid en gerechtigheid bestond in de verschillende Oude culturen in het Midden-Oosten. Opmerkelijk hierbij is dat er vooral op justitieel vlak heel wat wetten en gewoonten werden gecreëerd om in vrede te kunnen leven.

1.1 Mesopotamië

Met Mesopotamië wordt bedoeld het gebied in het Oude Midden-Oosten gelegen tussen de **rivieren Tigris en Eufraat** ten zuiden van Klein-Azië (Anatolië) tot aan de Perzische Golf, waar vandaag Irak, Koeweit en delen van Syrië gelegen zijn. De eerste nederzettingen ontstonden in en rond het gebied **Sumerië (Sumer)**, een vruchtbaar gebied in het Zuiden van Mesopotamië. De Sumeriërs ontwikkelden er de eerste gekende beschaving, tussen c. 5500 - c. 3300 BCE en bleef bestaan tot aan de val van het Nieuw-Babylonische rijk in 539 BCE (68). Ze ontwierpen het eerste schrift, het **cuneïform** schrift of spijkerschrift. Het is niet bekend vanwaar ze geëmigreerd zijn. Ze waren blijkbaar zelf niet erg geïnteresseerd in hun herkomst, want niets werd hierover teruggevonden in hun geschriften. Sommige gegevens wijzen op een afkomst uit het **Oude Tibet**, maar er is geen overtuigend bewijs hiervoor. Anderen hebben gesuggereerd dat de Sumeriërs een Noord-Afrikaans volk waren dat vanuit de **Sahara** naar het Midden-Oosten migreerde en verantwoordelijk was voor de verspreiding van de landbouwtechnieken naar het Midden-Oosten. Dat was wellicht tussen c. 4.000 en c. 3.000 BCE, toen de Afrikaanse vochtige periode eindigde en resulteerde in woestijnvorming en een noordwaartse migratie weg van de droge onherbergzame Sahara-woestijn (69). Geologisch bewijsmateriaal suggereert dat zowel het begin als het einde van de Afrikaanse vochtige periode abrupt waren; beide gebeurtenissen vonden waarschijnlijk plaats op een tijdschaal van decennia tot eeuwen. Nog een ander alternatief werd vooropgesteld door een genetische analyse van vier oude Mesopotamische skelet-DNA-monsters ontdekt in 2013, die een link legden tussen de Sumeriërs en de beschaving van de **Indusvallei** (zie hoofdstuk 3.1), consistent met de gedocumenteerde relaties tussen de Indus-vallei en Mesopotamië in handelspraktijken. Sommige geleerden associëren de Sumeriërs met de Hurrieten en Urartiërs, en suggereren de **Kaukasus** als hun thuisland (70).

De Mesopotamische stadstaten

Figuur 1: Het gebied Sumerië met zijn belangrijkste stadstaten en aangrenzende volkeren (3350-2500 BCE).

– Historiek

Na de consolidatie van landbouw en veeteelt ontstonden vanaf het 5de millennium BCE dorpen, waar groepen mensen zich vestigden en de eerste technieken ontstonden om metaal te smelten en te bewerken, zoals koper (Chalcolithicum) en nadien brons en ijzer. Sommige dorpen groeiden uit tot '**stadstaten**', die het begin van de stedelijke revolutie en de eerste instituties representeren. Rond 4500 BCE werden in de stadstaten voor het eerst grote gebouwen met dikke muren opgetrokken. Dergelijke gebouwen wijzen op de **transitie naar een andere samenlevingsvorm**, die een grotere organisatie vereiste, zoals de regulering van de relaties tussen de bewoners. Onze kennis van deze vroege culturen nam sterk toe sinds het vinden van talrijke documenten, allemaal genoteerd in **cuneiform schrift** (spijkerschrift) op **klei-tabletten**, gebruikmakend van een wigvormige stylus om de vorm van de symbolen in natte klei te drukken en nadien te laten drogen. De Sumerische stadstaten **Uruk** en **Jemdet Nasr** dateren van c. 3350 – c. 2500 BCE. In hun inscripties noemden de Sumeriërs hun land '**Kengir**', wat betekent het '**Land van de nobele heren**', en hun taal '**Emegi**'.

De eerste lokale leiders namen functies aan zoals die van **militair hoofd**, die de politieke en militaire onafhankelijkheid van de stadstaat konden verzekeren. Bij verloop van tijd groeide er echter **rivaliteit met naburige stadstaten**. De **religieuze macht werd verenigd met de politieke, gerechtelijke, militaire macht en het gewoonterecht**. Het evolueerde naar een geleidelijke **centralisatie van de macht** in het bestuur. De eerste tempels hadden een economische missie binnen de samenleving. Gelijklopend met de verdere ontwikkeling van de tempels begonnen ook **geschillen tussen de grote families** te ontstaan, wat leidde tot een strijd om plaatselijk leiderschap. Dit kon worden gedateerd rond 4000-3100 BCE.

De belangrijkste sociale activiteit was de landbouw. **Landbouwtechnieken** gingen er in belangrijke mate op vooruit, vooral de technologie van **irrigatie**, omdat de grond wel vruchtbaar was maar vrij droog. De eerste socio-economische geschriften en de eerste dynastieën van koningen verschenen. Eerst was er **koper** en werd later **vervangen door brons**, dat sterker was. Ook productie van **keramiek** maakte belangrijke vorderingen. De steden en zelfs de tempels in de stadstaat werden **ommuurd**. Een **priesterlijke kaste** was verbonden aan de tempels. **Priesters bezaten een grote macht** die gebaseerd was op breedvoerige economische controle. In **Uruk** werden meer dan 4000 teksten, daterend van ongeveer 3100 BCE, opgegraven, die afkomstig waren van de **grote tempel van Uruk**. Deze teksten onthulden het bestaan van een georganiseerde instelling en bevatten specifieke gegevens over akkers, landbouw, export en transport. In sommige teksten vond men namen van beroepen en gespecialiseerd vakmanschap terug. Het **bestuur van de tempels** had een belangrijke rol in de **handel**. Aanwijzingen werden gevonden voor een grootschalige handel in voornamelijk **luxegoederen** en **grondstoffen**, afkomstig uit ver afgelegen streken. Deze handel was essentieel aangezien Mesopotamië zelf geen grondstoffen had. Deze handelsactiviteiten zouden niet kunnen bestaan hebben zonder de aanwezigheid van een groot aantal mensen die **gespecialiseerd** waren in de verschillende **handelspraktijken**.

De stijgende concurrentie tussen die stadstaten deed een **krijgersgeest** ontstaan die als een nieuwigheid werd beleefd. In Sumer ontstonden rond 2700 BCE de **eerste dynastieën** uit noodzaak om **militaire macht te concentreren** voor de verdediging van de stadstaat. De koningen bekleedden belangrijke bestuursfuncties, onderwierpen de tempels gradueel aan hun macht en breidden hun invloed uit over meerdere stadstaten en hun omliggend gebied. Aldus ontstond een **centralistische politiek** geconcentreerd in één persoon, de koning, die de leiding nam over de tempels en hun economische rol.

Er werden ook economie-gerelateerde teksten specifiek afkomstig uit de paleizen gevonden, die de **machtsverdeling op lokale schaal** bespraken. Deze vermeldden dat een aanzienlijk deel van het land beschikbaar was voor exploitatie. Productieve gronden stonden onder toezicht van het bestuur. Ze behoorden tot de tempel en het paleis. Het onderhoud ervan werd verzekerd door **gespecialiseerde werknemers verbonden aan het paleis**. Het administratief personeel kreeg **land voor zelfvoorziening van de tempel en het paleis**. Het grootste deel van de grond werd uitgeleend in ruil voor betaling van een **loon in natura** (74).

– Bestuur (72)(73)

Uit de opgravingen kon worden afgeleid dat sommige families de macht in handen kregen via **controle over de tempel**. Rond de tempel vestigde zich de **aristocratie**, die de eerste bestuurlijke posities creëerde. Ze maakten van een deel van de bevolking **slaven**, eigenden zich een deel van de collectieve productie toe en werden daardoor rijker en invloedrijker. Ook ontstonden de eerste lokale instellingen, zoals de **'Raad van Oudsten'** met een juridisch adviserend karakter, en de **'Vergadering van Mannen'** met een defensief karakter. Ze werden geraadpleegd over alle belangrijke kwesties, inclusief oorlog.

De koning was het hoofd van het bestuur. De **koninklijke macht was echter niet absoluut**. Hij besliste niet alleen. De instellingen stonden de koning bij in zijn beslissingen. Geschreven documenten van c. 2700 BCE maakten gewag van het bestaan van de **koninklijke titel ('En')**, die een status representeerde. Parallel aan de titel 'En' verschenen de eerste geschriften van de instelling van het paleis (**'Egal'**). In Ur werden een aantal graven ontdekt, daterend rond ca. 2600 BCE, die door hun grafvoorwerpen lieten zien dat **koningen het hoogste gezag** hadden en dat het koningschap ondersteund was door een deels religieuze ideologie die het gezag, de legitimiteit en de authenticiteit van de koning aantoonde. De mate van belangrijkheid van het koningschap als instelling nam toe. Het koningschap werd geassocieerd met een **goddelijke oorsprong** en een speciale **relatie van de goden** met de cultuur. De lokale leiders geloofden dat het **koningschap uit de hemel was neerge-daald**, dat de koning boven de samenleving stond, hij in de paleizen kon wonen en hij economische middelen kon versterken door te kopen en te verkopen. Koningen schreven ook hun eigen biografie op kleitabletten die ze bewaarden voor het nageslacht. Bovendien ondersteunde de biografie van de koning ook de legitimiteit van de koning.

– Koning Urukagina en de eerste democratische kenmerken

Onder koning Urukagina (reg. in de 24ste eeuw BCE) vertoonden de stadstaten **meerdere kenmerken van een democratische staat**: de **rechtstaat** en en noties van **rechtvaardigheid** met erkenning van **mensenrechten**. Het is belangrijk even stil te staan bij de ontwikkeling van deze kenmerken in Mesopotamië tijdens het 3de millennium BCE. Urukagina was de eerste koning die **juridische teksten opstelde** om mensenrechten te verdedigen en te vrijwaren. Urukagina was koning van de stadstaten **Lagash** en **Girsu**. Er zijn geen geschreven teksten van hem ter beschikking, omdat ze verloren gingen, maar we kennen Urukagina's verdiensten door verwijzingen naar hem in andere oude werken (vermeld in 75).

De koning die heerste voor Urukagina, koning **Lugalanda**, had misbruik gemaakt van zijn functie door de bezittingen van tempels en burgers te onteigenen en ze voor zichzelf te nemen, wat leidde tot een geleidelijke verarming van de stadstaat, wat duidelijk aantoonde dat zo'n egoïstisch beleid de samenleving in zijn geheel benadeelt. Het misbruik leidde tot opstanden die uiteindelijk uitliepen op de **hervormingen van Urukagina** rond 2350 BCE (76). Urukagina kwam aan de macht na een staatsgreep om het despotisme van de paleizen en hun ambtenaren af te schaffen en een rechtvaardig regime op te bouwen opdat mensen in vrede zouden kunnen samen leven. Zo nam Urukagina wettelijke maatregelen om eigendommen terug te geven aan de tempels en de inwoners. Hij legde de **taksen voor huwelijken, echtscheidingen en begrafenissen** vast, en bracht allerlei sociale verbeteringen aan. De hervorming bevoordeelde bovendien de **meest kansarmen**, maakte een **einde aan de afhankelijkheid van schulden, verbeterde het lot van slaven** en bevrijdde zelfs sommigen van hen. Er werd een wettelijke garantie gegeven die de relaties regelde tussen de instellingen en mensen en tussen de tempel en het paleis. Dit alles betekende meer **sociale rechtvaardigheid** in een primitieve staat die diende als referentie naar latere koningen toe. Deze hervorming verminderde de sociale spanningen en verbeterde de economische toestand, vooral van de meest kansarmen onder hen.

De wetten van Urukagina werden alom geprezen als het eerste geregistreerde voorbeeld van overheidshervorming, waarbij werd gestreefd naar een **hoger niveau van vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid**. Het beperkte de macht van het priesterschap en de grootgrondbezitters, en nam maatregelen tegen woeker, honger, diefstal, moord en inbeslagnames van eigendommen en personen. De koning zei: *"De weduwe en de wees zijn niet langer overgeleverd aan de genade van de machtige man"*. Het woord "vrijheid" ("amagi") verscheen voor de eerste keer in de opgetekende geschiedschrijving. Bovendien breidde Urukagina het koninklijke 'Vrouwen-

huishouden' enorm uit van ongeveer 50 personen tot ongeveer 1500 personen, gaf er een nieuwe naam aan ('Huishouden van de godin Bau'), legde beslag op grote hoeveelheden land van het voormalige priesterschap, en plaatste het onder toezicht van zijn echtgenote **Shasha** (77). Urukagina was dus het eerste teken dat *een democratisch systeem een superieur systeem van samenleven was*.

Inscripties die de hervormingen van koning Urukagina van Lagash beschrijven (c. 2350 BCE) zegden echter dat hij de **vroegere gewoonte van polyandrie in zijn land afschafte**, maar schreef voor dat een vrouw die meerdere echtgenoten had aangenomen, gestenigd moest worden met stenen waarop haar misdaad was geschreven.

– Sociale structuur en samenleving (78)

De Sumerische cultuur werd gedomineerd door **mannen** en was **gestratificeerd**. Onder de '**lu-gal**' ('grote man' of 'koning') behoorden alle leden van de samenleving tot ofwel de '**lu**' — **vrije persoon** — ofwel de — **slavenstand** (mannelijk, '**arad**'; vrouwelijk '**geme**'). De zoon van een lu werd een '**dumu-nita**' genoemd totdat hij trouwde. Een vrouw ('**munus**') veranderde van een dochter ('**dumu-mi**') naar vrouw (moeder), en als ze haar man overleefde, werd ze een **weduwe** ('**numasu**') en kon ze **hertrouwen met een andere man van dezelfde stam**.

In de vroege Sumerische tijd speelden **vrouwen** een belangrijke publieke rol als **priesteressen**. Ze **konden ook eigendommen bezitten, zaken doen** en hun **rechten** werden beschermd door de rechtbank. **Zonen en dochters erfden eigendommen onder gelijke voorwaarden**. De **status van vrouwen verslechterde echter na 2300 BCE**. Hun recht om over hun bezittingen te beschikken werd beperkt, en de vrouwelijke goden verloren ook hun vroegere status.

Huwelijken werden doorgaans **gearrangeerd door de ouders** van de bruid en bruidegom. Verlovingsen werden meestal voltooid door de goedkeuring van contracten die op kleitabletten waren vastgelegd. Deze huwelijken werden legaal zodra de bruidegom een **bruidsgeschenk** afleverde aan de vader van zijn bruid. **Seks voor het huwelijk werd ontmoedigd**. Het Sumerisch, noch het Akkadisch, had een woord dat exact overeenkwam met het woord 'maagdelijkheid'. Het lijkt erop dat een intact maagdenvlies veel minder relevant was voor het beoordelen van de maagdelijkheid van een vrouw dan in latere culturen van het Midden-Oosten, en de meeste beoordelingen van maagdelijkheid waren afhankelijk van het eigen verhaal van de vrouw. De Sumeriërs hadden een **zeer ontspannen houding ten opzichte van seks** en hun seksuele mores werden niet bepaald door de vraag of een seksuele daad als immoreel werd beschouwd, maar **eerder door de vraag of iemand al dan**

Figuur 2: Voorbeeld van cuneiform script gevonden op een inscriptie, de Niebuhr-inscriptie 1, met de voorgestelde woorden voor "**Koning**" (𐎲𐎠𐎧𐎺𐎠𐎫) gemarkeerd, driemaal herhaald. De inscriptie waarvan nu bekend is dat deze betekent: "**Darius de Grote Koning, Koning der Koningen, Koning der Landen**, zoon van Hystaspes, een Achaemenidiër, die dit paleis bouwde".

niet ritueel onrein was. De Sumeriërs geloofden dat **masturbatie** de seksuele potentie versterkte, zowel voor mannen als voor vrouwen, en zij waren er vaak mee bezig, zowel alleen als met hun partners. Sumeriërs beschouwden anale seks niet als taboe, maar het was **Enti-priesteressen** verboden om nakomelingen voort te brengen en ze hielden zich vaak bezig met **anale seks als methode van anticonceptie**.

– Taal en Schrift

De Sumeriërs zijn de eersten die een script (geschreven taal) gebruikten. De Sumerische taal werd geschreven in **spijkerschrift**. De symbolen bestonden uit **fonogrammen** (zie Figuur 2), die gesproken lettergrepen vertegenwoordigden, later aangevuld met een symbool dat de categorie van het woord in kwestie aangeeft (bijvoorbeeld 'zelfstandig naamwoord', 'werkwoord', 'bijwoord'....) en **logogrammen**, die woorden vertegenwoordigen. De schrijfrichting was variabel: vroegere teksten werden verticaal van boven naar beneden geschreven, rond 3000 BCE was de richting van links naar rechts in horizontale rijen. Het aantal symbolen was ongeveer 1.000 in oudere teksten en 400 in latere teksten. Veel van de symbolen hadden meerdere uitspraken. Ze konden veranderen in functie van de tijd (71). Het spijkerschrift werd

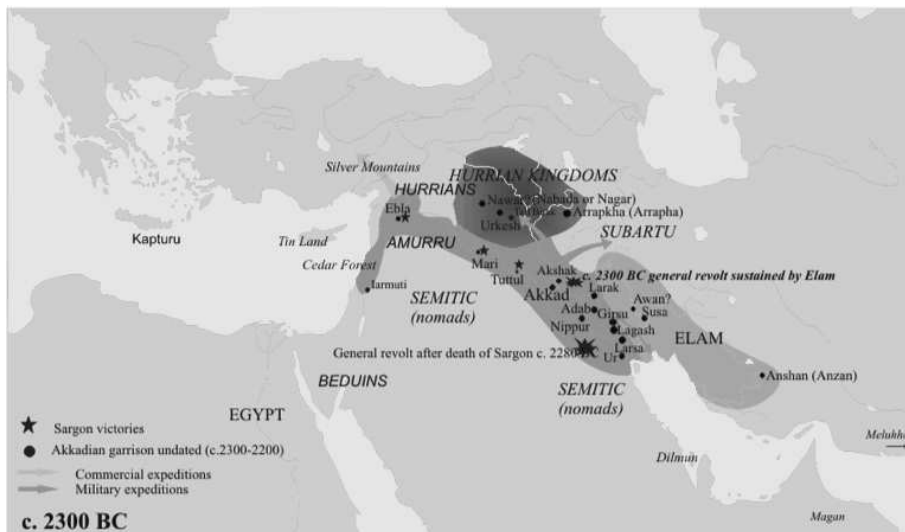
gebruikt om meerdere talen te schrijven, waaronder Sumerisch, Eblaitisch, Hurritisch, Elamitisch en Hittitisch. De gutianen hadden **geen geschreven taal**.

De opvolger van Urukagina, **Lugal-Zage-Si** (reg. c. 2358 - 2334 BCE), was de laatste Sumerische koning (79). Hij legde zijn **soevereiniteit op in meerdere stadstaten** in het hele zuiden van Mesopotamië, waardoor een **grote territoriale staat** ontstond. Hij werd daardoor de **koning van een staat**, niet langer meer van één stadstaat. Het koningschap werd machtiger ten opzichte van de priesters en de aristocraten. Na 25 jaar eindigden de successen van Lugal-Zage-Si.

1.2 Het Akkadische rijk

– Historiek

In 2340 BCE slaagde **Sargon I van Akkad** er in een nieuw koninkrijk te stichten dat

Figuur 3: Het Akkadische rijk van Sargon I rond 2300 BCE (exakte locatie van de stadstaat Akkad niet gekend).

uitgroeide tot het **Akkadische rijk** (80), het eerste gebied dat meerdere stadstaten verenigde als één grote staat, genoemd naar de stadstaat Akkad, dat ingericht werd als hoofdstad (**Akkad** werd archeologisch echter nog niet geïdentificeerd). Het bestond tussen 2350-2150 BCE. Sargon werd '**koning van Sumer en Akkad**'. Zijn rijk omvatte het grootste deel van Noord- en Zuid-Mesopotamië en delen van de Levant

aan de Middellandse zee, naast gebieden ingepalmd tijdens invallen van Sargon in het Hurritische en Elamitische grondgebied (zie Figuur 3).

Sargon werd opgevolgd door twee van zijn zonen, **Rimush** en **Manishtushu**, die de invloed van de dynastie op een groot deel van Mesopotamië verhoogden. Het Akkadische rijk bereikte zijn hoogtepunt onder **Naram-Sin** (ca. 2260–2223 BCE). Hij was de eerste koning waarvan bekend was dat hij de **goddelijkheid voor zichzelf** claimde, waarbij hij de titel ‘**god van Akkad**’ aannam, en de eerste die de titel ‘**Koning van de Vier Kwartalen**’ claimde, omdat hij het Akkadische rijk had uitgebreid tot aan de Middellandse Zee in het westen en Armenië in het noorden (81). Hij regeerde van c. 2254 tot 2218 BCE.

Zijn zoon, koning **Shar-Kali-Sharri**, wiens naam betekent ‘**koning der koningen**’, **vergoddelijkte zichzelf** ook, maar kreeg veel last van invallende stammen van buiten zijn rijk, ondermeer de **Gutianen**, wat leidde tot aanzienlijk verlies van grondgebied. De Gutianen woonden rond het Zagros-gebergte in een regio die **Gutium** (huidig West-Iran) wordt genoemd. Wat over hen bekend is, komt van hun vijanden, waaronder de Akkadiërs, Sumeriërs en Assyriërs, die hen de schuld gaven van de vernietiging van het land. De Gutianen werden genoemd als **nomadische overvallers**, die ‘**hit-and-run-aanvallen**’ deden op de steden onder Akkadisch bewind (82). Tegen 2218 BCE hadden de Gutianen zich in Sumerië gevestigd. De tijd tussen 2218 en 2047 BCE staat in de Sumerische geschiedenis bekend als de **Gutische periode**.

Koning **Utu-Hegal** herstelde de Sumerische macht. Hij lijkt echter te zijn verdronken omdat hij een **soort zonde** zou hebben begaan tegen **Marduk**, de beschermgod van de stadstaat Babylon. Hij voerde een succesvolle strijd tegen de Gutische koning **Tirigan** (83).

– Bestuur

Door de **centralisatie van de macht** en de **gebiedsuitbreiding** werd het Akkadische rijk steeds stabiel. Het kon steunen op een breed netwerk van ambtenaren – een **bureaucratie** – en beschikte over een buitengewoon **sterk leger**. De koning had de gave om veel van zijn functionarissen te vertrouwen. In de stadstaten werden er **gouverneurs** in dienst van de koning geplaatst. Soms werden koninklijke familieleden aan het hoofd van de stadstaten geplaatst, waardoor loyaliteit en stabiliteit werden gegarandeerd. De **absolute macht** werd opgelegd als fundamentele kern van een staat met maximale bevoegdheden voor de koning. De **macht van de aristocraten en priesters verminderde** aanzienlijk. Als manifestatie van de opperste

macht werd een nieuwe **titel** voor de koning gebruikt: ‘**koning van de vier gewesten van de wereld**’, wat ‘**koning van het universum**’ betekende (84)(85).

– Taal

In contrast tot de taal in Sumer (het Sumerisch), werd vanaf het derde millennium BCE het **Akkadisch** gesproken. Het werd vanaf de 8e eeuw BCE geleidelijke vervangen door het Oud-Aramees. Het Akkadisch is de vroegst gedocumenteerde Semitische taal.

Figuur 4: Voorbeeld van een korte tekst in de Akkadische taal in cuneïform schrift.

Tijdens het derde millennium BCE ontwikkelde zich echter een zeer sterke culturele symbiose tussen de Sumeriërs en de Akkadiërs, waaronder een wijdverbreide **tweetaligheid**. Niettegenstaande de twee talen een volledig verschillende oorsprong kenden, was de **invloed van het Sumerisch op het Akkadisch (en vice versa)** duidelijk zichtbaar, gaande van lexicale ontleningen tot syntactische, morfologische en fonologische convergenties. Het Akkadisch verving uiteindelijk het Sumerisch als gesproken taal ergens rond 2000 BCE, maar het Sumerisch werd **tot de eerste eeuw CE** in Mesopotamië nog steeds gebruikt als een heilige, ceremoniële, literaire en wetenschappelijke taal (taal van de elite).

– Ondergang van het Akkadische rijk

Rond 2200 BCE was er een **droogte** ontstaan die twee eeuwen aanhield. Deze droge periode wordt verondersteld een belangrijke rol te hebben gespeeld in de ineenstorting van het Akkadische rijk, maar ook in het Oude Rijk in Egypte, de Liangzhu-cultuur in het lagere gebied van de Yangtze-rivier in China en van de beschaving in de Indusvallei (zie hoofdstuk 3.1), waarbij de bevolking de steden verliet en naar

het zuidoosten trok (86)(87). Er waren daarenboven ook militaire factoren die meespeelden in de ondergang. Zo versloeg het Gutische volk rond 2150 BCE het reeds onder de droogte lijdende Akkadische leger en vernietigde Akkad rond 2115 BCE (88 - zie 'decline of Akkad'). Archeologisch onderzoek documenteerde dat de landbouwvlakten van het Noord-Mesopotamische gebied massaal verlaten werden en dat er een dramatische toestroom van vluchtelingen naar Zuid-Mesopotamië op gang kwam rond 2170 BCE, wat de Akkadische staat waarschijnlijk heeft verzwakt (89). Wijdverbreide veranderingen in de landbouw in het Nabije Oosten waren zichtbaar. Het **duurde drie eeuwen** vooraleer kleinere sedentaire populaties zich terug vestigden in de noordelijke vlakten.

– De juridische Code van koning Ur-Nammu.

Rond 2050 BCE startte **Ur-Nammu** een nieuwe Sumerische dynastie. Deze dynastie toonde weerom aan dat juridische teksten belangrijk waren in het brengen van orde en rechtvaardigheid. Ur-Nammu's zoon kwam om in de strijd met de Gutianen, en zijn zoon, **Shulgi** van Ur, zette de oorlog tegen hen voort en verdreef hen uiteindelijk uit Sumerië.

Koning Ur-Nammu stelde een **nieuwe juridische code** op, alhoewel ze ook van de hand van zijn zoon Shulgi kon geweest zijn. De Code is opgesteld in **cuneiform schrift** in de vorm van: "*als (...), dan (...)*" (zie voorbeeld onderaan) en is geschreven in de **Sumerische taal**. Het waren de **eerste geschreven wetten uit de Oude geschiedenis** (90). Hoewel de Code van Ur-Nammu onvolledig is, is er genoeg van bewaard gebleven om geleerden in staat te stellen de visie van de koning op wet en orde in zijn land te begrijpen. Ur-Nammu moedigde zijn onderdanen aan om **zichzelf als één familie te beschouwen** en zijn **wetten te aanzien als de regels van een huishouden**. **Straffen**, met uitzondering deze voor zware misdaden, namen de vorm aan van **boetes**, op dezelfde manier waarop een kind dat zich misdraagt zijn favoriet tijdverdrijf of speelgoed tijdelijk wordt afgenomen. Ur-Nammu vaardigde de code uit met dien verstande dat **zijn mensen wisten hoe ze elkaar met respect moesten behandelen** en dat een boete voor overtredingen een herinnering aan hun plicht was. Ur-Nammu **gebruikte de kracht van religieuze overtuigingen** om persoonlijk gedrag van mensen te beïnvloeden en presenteerde zijn **wetten** daarom **als-of ze van de goden waren ontvangen**. Wellicht heeft Ur-Nammu ervoor gezorgd dat mensen begrepen dat **de koning slechts de beheerder** was, en niet de **auteur van de code** en dat, als iemand de wet overtrad, hij in opstand kwam tegen de goddelijke wil.

De code werd op grote schaal gepubliceerd tijdens het bewind van Ur-Nammi 's zoon **Shulgi**. Er was echter geen noodzaak voor een publieke vertoning van de wetten, zoals dat wel het geval was met de Code van Hammurabi (zie verder), omdat **de mensen onder Ur-Nammu en Shulgi een gemeenschappelijke reeks waarden en tradities deelden**, en de wetten bedoeld waren om juist gedrag binnen reeds vastgestelde grenzen aan te moedigen.

Inhoudelijk bestond de code van Ur-Nammu uit drie secties, de eerste sectie behandelde **theologische inspiratie**, de tweede ging over het **historisch karakter van de staat** en de derde behandelde **ethisch-morele principes**. Alleen de laatste twee secties zijn bewaard gebleven. Deze wetgeving stabiliseerde het economische leven. De wetten in verband met **huwelijken** omvatten verkrachting, mishandeling, echtscheiding en overspel. Op moord en diefstal stond de doodstraf. Later zou op diefstal echter geen doodstraf meer staan. De toepassing van de wetten speelde een fundamentele rol, waarbij de koning gerechtigheid oplegde, bijgestaan door ambtenaren onder toezicht van de '**ensis**', de 'heerser van één enkele stadstaat'. De rechter vormde een groep die maatregelen nam. Er bestonden speciale **wetten voor arme mensen**. Ook **slaven** hadden een hun eigen juridische status. Zo **konden ze met vrije vrouwen trouwen en getuigen in rechtszaken**.

De code van Ur-Nammu regelde ook de **erfenis**, die werd erkend ten gunste van de eigen of geadopteerde kinderen geboren uit het huwelijk. Er was een verschil tussen zonen en dochters, de **dochters erfden alleen als er geen man was**. Als er wel een man was, erfde de man het geheel van de goederen. Bij het overlijden van de vader van het gezin, had de vrouw volgens de code geen recht om te erven, hoewel ze volgens andere wetteksten uiteindelijk wel kon erven. Zo vermeldt een tekst uit Nippur dat de **erfenis gelijkmatig tussen vrouw en kinderen werd verdeeld** (91).

De figuur van Ur-Nammu is opmerkelijk omdat hij een van de weinige Mesopotamische koningen van het derde millennium BCE was die **na zijn dood niet werd vergoddelijkt**. Dit blijkt uit de postume Sumerische literatuur die nooit de bepalende factor voor goddelijkheid in de naam van Ur-Nammu vermeldt.

Extracten uit de **code van Ur-Nammu**:

[tekst vertaald uit het engels]

- Als een man een moord pleegt, dan moet die man gedood worden.
- Als een man een overval pleegt, dan wordt hij gedood.

- Als een man een ontvoering pleegt, dan moet hij worden opgesloten en 15 sjekel zilver betalen.
- Als een slaaf met een slaaf trouwt, en die slaaf wordt vrijgelaten, dan verlaat hij het huishouden niet.
- Als een slaaf trouwt met een inboorling [d.w.z. vrije] persoon, dan moet hij/zij de eerstgeboren zoon afstaan aan zijn eigenaar.
- Als een man het recht van een ander schendt en de maagdelijke vrouw van een jonge man ontmaagdt, dan zullen ze die man doden.
- Als de vrouw van een man een andere man volgt en hij met haar naar bed gaat, dan zullen ze die vrouw doden, maar die man zal worden vrijgelaten.
- Als een man met geweld te werk ging en de maagdelijke slavin van een andere man ontmaagde, dan moet die man vijf sjekels zilver betalen.
- Als een man van zijn eerste vrouw scheidt, dan zal hij (haar) één pond zilver betalen.
- Als het een (voormalige) weduwe is van wie hij scheidt, dan zal hij (haar) een halve pond zilver betalen.
- Als de man met de weduwe had geslapen zonder dat er een huwelijkscontract was geweest, dan hoefde hij geen zilver te betalen.
- Als een man wordt beschuldigd van tovenarij [vertaling betwist], dan moet hij een beproeving door het water ondergaan; als hij onschuldig wordt bewezen, dan moet zijn aanklager 3 sjekel betalen.
- Als een man de vrouw van een man beschuldigt van overspel, en de beproeving in de rivier bewees dat ze onschuldig was, dan moest de man die haar had beschuldigd een derde van een mina zilver betalen.
- Als een toekomstige schoonzoon het huis van zijn toekomstige schoonvader betreedt, maar zijn schoonvader later zijn dochter aan een andere man geeft, dan zal de schoonvader de verworpen schoonzoon twee keer zoveel bruidsgeschenken geven dan hij had meegebracht.
- Als [tekst vernietigd] ... dan zal hij hem 2 sjekels zilver geven.
- Als een slaaf uit de stadsgrenzen ontsnapt en iemand hem terugbrengt, dan moet de eigenaar twee sjekels betalen aan degene die hem terugbracht.
- Als een man het oog van een andere man uitslaat, dan zal hij hem een halve pond zilver betalen.
- Als een man de voet van een ander heeft afgehakt, dan moet hij tien sjekels betalen.
- Als een man tijdens een handgemeen het ledemaat van een andere man met een knuppel verplettert, dan moet hij een zilvermijn betalen.
- Als iemand met een koperen mes de neus van een andere man afsnijdt, dan moet hij tweederde van een mina zilver betalen.
- Als een man een tand van een andere man uitslaat, dan moet hij twee sjekels zilver betalen. [tekst vernietigd] ... Als hij geen slaaf heeft, dan moet hij 10 sjekel zilver betalen.
- Als hij geen zilver heeft, dan moet hij iets anders geven dat hem toebehoort.
- Als de slavin van een man, zichzelf vergelijkend met haar minnares, onbeschaamd tegen haar spreekt, dan zal haar mond worden geschuurd met 1 liter zout.
- Als een slavin iemand slaat die handelt met het gezag van haar minnares, [tekst vernietigd]
- Als een man als getuige verschijnt en het blijkt een meened te zijn, dan moet hij vijftien sjekels zilver betalen.

- Als een man als getuige verschijnt, maar zijn eed intrekt, dan moet hij betalen, in de mate van de waarde in de rechtsgang van de zaak.
- Als een man heimelijk het veld van een andere man bewerkt en hij klaagt, dan moet dit echter worden afgewezen en zal deze man zijn onkosten verliezen.
- Als een man het veld van een man met water overstroomt, dan zal hij drie kur gerst per iku veld verschuldigd zijn.
- Als een man een akker aan een (andere) man had verhuurd voor bebouwing, maar hij bewerkte het niet en veranderde het in woestenij, dan zal hij drie kur gerst geven per iku veld.

– De wetten van de stadstaat Eshnunna

Dit zijn een van de oudste geschreven juridische codes in de menselijke geschiedenis. Ze werden rond ca. 1930 BCE uitgegeven door de heersers van de stadstaat Eshnunna in Mesopotamië. Ze zijn gegraveerd in **cuneïform script** op kleitabletten in de **Akkadische taal** (92). Ze werden ontdekt in de omgeving van het huidige Bagdad, Irak. De datum van afkondiging van de wetten van Eshnunna is onzeker, maar men is het er in ieder geval over eens dat ze een eeuw voorafgaan aan de Code van Hammurabi, een Babylonische juridische tekst, die werd opgesteld tussen 1755 en 1750 BCE. De wetten van Eshnunna bestaan uit 60 artikelen die verschillende onderwerpen behandelen, zoals **moord, mishandeling, diefstal, eigendommen, contracten, familie, slavernij, persoonlijk letsel, materiële schade, erfenis, huwelijk, echtscheiding, en schulden**. Ze omvatten ook regels voor de rechtsbedeling, zoals de benoeming van rechters, de rol van getuigen en **straffen voor valse beschuldigingen**.

De wetten waren zo opgesteld dat het onthouden ervan vergemakkelijkt werd. Verder is elke wet geschreven in een bepaalde voorwaardelijke zin: “*Als ‘A’ (het misdrijf), dan ‘B’ (de straf)*”, zoals ook het geval is met de andere Mesopotamische wetten. Bijvoorbeeld: “*Als een man de neus van een man afbijt, zal hij één mina zilver afwegen*”. De overtredingen van de wetten waren ingedeeld in vijf groepen. De onderwerpen van de eerste groep moesten uit alle wetteksten worden verzameld en de artikelen van de andere vier werden grofweg achter elkaar geordend:

1. Diefstal en aanverwante misdrijven,
2. Valse dwang,
3. Zedendelicten,
4. Delicten met lichamelijk letsel,
5. Schade veroorzaakt door een prikkende os en vergelijkbare gevallen.

De meeste misdrijven werd **bestraft met geldboetes** (een bedrag in zilver), maar sommige ernstige misdrijven zoals inbraak, moord en seksuele misdrijven werden bestraft met de dood. De wetten van Eshnunna onthullen ook enkele beperkingen en tegenstrijdigheden in het rechtssysteem in Eshnunna. Hoewel ze bijvoorbeeld de rechten en verantwoordelijkheden van vrouwen op sommige gebieden, zoals huwelijk en echtscheiding erkenden, gaven ze hen ook strenge beperkingen en straffen op andere gebieden, zoals **overspel** en **erfenis**. Hoewel de wetten tot doel hadden de zwakken en kwetsbaren te beschermen tegen onderdrukking en uitbuiting door de machtigen en rijken, sanctioneerden ze bovendien ook bepaalde vormen van geweld en slavernij als legitieme middelen voor sociale controle. Hoewel de **wetten probeerden de belangen van individuen en de samenleving in evenwicht te brengen**, weerspiegelden ze ook enkele **vooroordelen jegens bepaalde groepen, zoals buitenlanders en schuldenaren**.

– Samenleving in Eshnunna

Uit de wetten kon worden afgeleid dat er in Eshnunna een **complexe en hiërarchische samenleving** bestond die was verdeeld in verschillende **klassen** en **statussen**. De wetten tonen ook de invloed van de Babylonische en Sumerische culturen op het rechtssysteem van Eshnunna en bieden een inkijk in de sociale, economische en religieuze aspecten van het leven in het oude Mesopotamië. Ze onthullen ook het bestaan van **sociale klassen** en **verschillende juridische statussen voor verschillende groepen mensen**. Er waren bijvoorbeeld **vrije mannen** en **vrouwen** (*awilum*), **afhankelijke mannen** (*muškenum*), **slaven** (*wardum* en *amtum*).

– De Code van koning Lipit-Ishtar

Dit is een juridische code uit ca. 1934–1924 BCE en geschreven in de **Sumerische taal** (93). De code is geschreven in zijn naam en ging ongeveer 100 jaar vooraf aan de beroemde Code van Hammurabi, en werd honderden jaren na de dood van Lipit-Ištar gebruikt in het schoolonderwijs. Het is vanwege zijn interesse in de geschiedenis van de beschaving een van de belangrijkste archeologische vondsten die ooit werden gedaan. De kleitabletten zijn een van de vele duizenden die eind 19de eeuw werden opgegraven in de Tempelbibliotheek van de stadstaat *Nippur*. De Code is een Sumerische wettekst, die de typische proloog, artikelen en epiloog bevat en zaken behandelt als de rechten van personen, huwelijken, erfopvolgingen, eigendommen, contracten en bestraffingen.

Hier volgen wetten die in hun geheel werden teruggevonden :

- 8. Als een man kale grond aan een andere man heeft gegeven om er een boomgaard van te maken en deze laatste heeft de kale grond niet volledig als boomgaard ingericht, dan moet hij de kale grond die hij als boomgaard heeft verwaarloosd aan de man die de boomgaard heeft aangelegd geven als portie van zijn aandeel.
- 9. Als iemand een stuk grond heeft gegeven aan (een ander) persoon zodat hij een boomgaard kon aanleggen, (en deze laatste) niet op het gehele perceel een tuin heeft aangelegd, dan is hij verplicht jegens degene die de tuin heeft aangelegd om een deel van het ongebruikte stuk grond te geven, dat niet door hem wordt geassimileerd, als onderdeel van zijn plan
- 10. Als een man een boom omhakt in de tuin van een andere man, moet hij een halve mina zilver betalen.
- 12. Als de pushtinak die grenst aan het huis van een (andere) persoon, en de eigenaar van het huis tegen de eigenaar van de pushtinak heeft gezegd: "Omdat het land niet wordt onderhouden, kan iemand in mijn huis inbreken; versterk uw huis", (en) nadat hun instemming is bevestigd, is de eigenaar van de woestenij verplicht de eigenaar van het huis schadeloos te stellen voor eventueel verloren eigendommen.
- 12. Als een slaaf of slaaf van een man naar het centrum van de stad is gevlucht en het is bevestigd dat hij (of zij) een maand lang in het huis van (een andere) man heeft gewoond, moet hij slaaf voor slaaf geven.
- 13. Als hij geen slaaf heeft, moet hij vijftien sjekels zilver betalen.
- 14. Als de slaaf van een man zijn slavenchap aan zijn meester heeft gecompenseerd en het wordt bevestigd (dat hij zijn meester tweevoudig heeft gecompenseerd), zal die slaaf worden vrijgelaten.
- 15. Als een miqtum [dienaar] de schenking is van een koning, zal hij niet worden weggenomen.
- 16. Als een miqtum uit eigen vrije wil naar een man gaat, mag die man hem niet vasthouden; hij (de miqtum) mag gaan waar hij wil.
- 17. Als een man zonder toestemming een andere man heeft gebonden aan een zaak waarvan hij (de laatste) geen kennis had, is die man niet bevestigd (d.w.z. wettelijk verplicht); hij (de eerste man) zal de straf dragen evenredig aan de zaak waaraan hij hem had gebonden.
- 18. Indien de meester van een nalatenschap of de minnares van een nalatenschap in gebreke is gebleven met de belasting op een nalatenschap en een vreemdeling deze heeft gedragen, mag hij (de eigenaar) gedurende drie jaar niet worden uitgezet. Daarna zal de man die de belasting over de nalatenschap droeg, die nalatenschap bezitten en zal de voormalige eigenaar van de nalatenschap geen enkele claim indienen.
- 22. Als de vader nog leeft, zal zijn dochter, of ze nu **hogepriesteres**, priesteres of **hiërodoule** ['heilige prostituée'] is, als een erfgenaam in zijn huis wonen.
- 24. Als de tweede vrouw met wie hij getrouwd was hem kinderen heeft gebaard, behoort de bruidsschat die zij uit het huis van haar vader heeft meegebracht toe aan haar kinderen, maar de kinderen van zijn eerste vrouw en de kinderen van zijn tweede vrouw zullen de bezittingen van hun vader gelijkelijk verdelen.
- 25. Als een man met zijn vrouw trouwde en zij hem kinderen baarde en die kinderen in leven bleven, en een slaaf ook kinderen voor haar meester baarde, maar de vader vrijheid aan de slaaf en haar kinderen verleende, mogen de kinderen van de slaaf de nalatenschap niet verdelen met de kinderen van hun voormalige meester.

- 27. Als de vrouw van een man hem geen kinderen heeft gebaard, maar een prostituée van het openbare plein hem wel kinderen heeft gebaard, moet hij voor die prostituée zorgen voor graan, olie en kleding. De kinderen die de prostituée hem heeft gebaard, zullen zijn erfgenamen zijn, en zolang zijn vrouw leeft, zal de prostituée niet bij de vrouw in huis wonen.
- 29. Als een schoonzoon het huis van zijn (aanstaande) schoonvader is binnengegaan en zij hem daarna hebben gedwongen het huis uit te gaan en zijn vrouw aan zijn metgezel hebben gegeven, zullen zij hem de verlovingsgeschenken aanbieden die hij heeft meegebracht en de vrouw mag niet met zijn metgezel trouwen.
- 34. Als een man een os huurt en het vlees aan de neusring verwondt, moet hij een derde van de prijs betalen.
- 35. Als een man een os huurde en zijn oog beschadigde, moet hij de helft van de prijs betalen.
- 36. Als een man een os huurde en zijn hoorn brak, moet hij een vierde van de prijs betalen.
- 37. Als een man een os huurde en zijn staart beschadigde, moet hij een vierde van de prijs betalen.

1.3 Het Oud-Babylonische rijk en de Code van Hammurabi (95)(96)

– Historiek

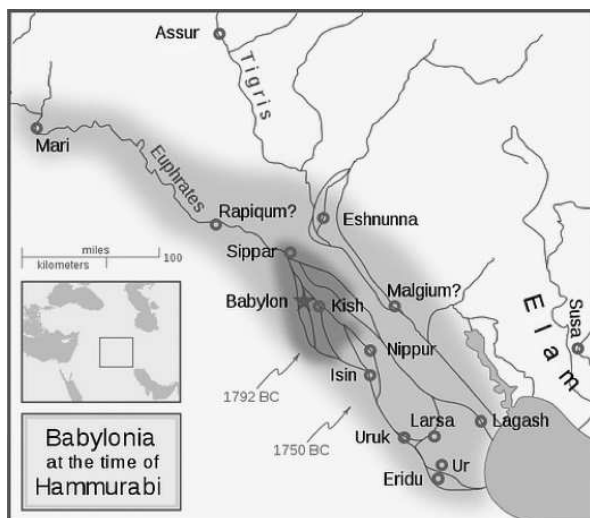
De oorspronkelijke Babyloniërs waren Akkadiërs, maar de **latere koningen waren buitenlanders**: Amorieten, Kassieten, Elamieten, Arameeërs, Assyriërs, Chaldeeërs, Perzen, Grieken en Parthen. Het wijst er op dat de culturele en etnische achtergrond van een koning niet belangrijk is geweest voor de Babylonische perceptie van het 'koningschap'. De belangrijke vraag die ze wilden beantwoord zien was of de koning in staat was de taken uit te voeren die traditioneel aan de Babylonische koning werden toegeschreven, namelijk:

- het **grondgebied vergroten om de landbouw uit te breiden**,
- het vestigen van **vrede en veiligheid**,
- het handhaven van **gerechtigheid**, respect voor **burgerrechten**,
- het bestrijden van **onwettige belastingheffing**,
- het **respecteren van religieuze tradities**,
- het bouwen van **tempels**,
- het geven van **geschenken aan de goden** in de tempels en
- het handhaven van de **cultische orde** (97).

Het Oud-Babylonische rijk dateert van ca. 1894 BCE tot ca. 1595 BCE en kwam er na het einde van de Sumerische macht na de vernietiging van de Derde Dynastie van

Ur. Omdat er weinig historisch documenten zijn overgebleven, is er niet veel geweten over de regeringen van de eerste koningen, behalve het feit dat ze **Amorieten** waren en **geen inheemse Akkadiërs**. Ze voegden niet veel land toe aan het territorium. Babylon werd ongeveer een eeuw na de oprichting overschaduwd door oudere, grotere en machtiger koninkrijken, zoals **Elam**, **Assyrië**, **Isin**, **Eshnunna** en **Larsa**. Andere stadstaten bezaten in 1894 BCE weinig grondgebied buiten de stad zelf.

Een van de belangrijkste Oud-Babylonische koningen was **Hammurabi**. Hij was de **zesde Amoritische koning** van het rijk, en regeerde van ca. 1792 tot ca. 1750 BCE. Hij wordt gezien als een **belangrijke figuur in de rechtsgeschiedenis**. Toen hij aan de macht kwam, bestond het rijk slechts uit een paar stadstaten in de omgeving van Babylon: **Dilbat**, **Sippar**, **Kish** en **Borsippa**. Tijdens zijn bewind veroverde Hammurabi de stadstaten **Larsa**, **Eshnunna** en **Mari** (zie Figuur 5). Hij verdreef **Ishme-Dagan I**, de koning van Assyrië, en dwong zijn zoon **Mut-Ashkur** om eerbetoon te brengen aan hem (98). Hammurabi werd een van de meest opmerkelijke koningen van de eerste Babylonische dynastie vanwege zijn succes bij het verkrijgen van controle over Zuid-Mesopotamië en het vestigen van **Babylon** als het centrum van zijn Rijk. Vrijwel het gehele grondgebied van Zuid-Mesopotamië, dat onder de Derde Dynastie van Ur had gestaan, kwam onder zijn controle.

Figuur 5: Het Oud-Babylonische rijk van Hammurabi

Tijdens Hammurabi's dertigste jaar als koning veroverde hij **Larsa** op koning **Rim-Sin I** en verwierf zo de controle over de lucratieve stadstaten **Nippur**, **Ur**, **Uruk** en

Isin. Babylon zou vanaf dan het gebied van Mesopotamië meer dan duizend jaar lang gaan domineren.

Hammurabi is gekend voor het neerschrijven van een **juridische code**. Mogelijk heeft hij zijn wetten opgesteld rond 1772 BCE, met de bedoeling om **stabiliteit in zijn bestuur** te garanderen, wat hij nodig had om zijn veroveringscampagnes met succes te lanceren en te behouden. Een koning had trouwens ook de steun van de burgers nodig om een stabiele sociale basis te vormen, vooral als hij zijn macht en zijn territorium wilde uitbreiden.

De Code bevat, naast een **proloog** en een **epiloog**, **282 wetten** die op zwarte harde steen waren gegraveerd. De code is in **spijkerschrift** gebeiteld op een **dioriet-kolom** van 2,25 meter hoog. Bovenaan beeldt het de Babylonische koning af en daaronder staan de geschreven wetten. De tekst zelf legt uit hoe Hammurabi aan de macht kwam en een reeks wetten formuleerde om gerechtigheid op zijn hele grondgebied te garanderen. Uit deze wetten kan veel worden afgeleid over het dagelijks leven in Mesopotamië. Het is natuurlijk onzeker hoe goed deze wetten in werkelijkheid werden gehandhaafd, maar men kan wel zeggen dat een machtige koning dacht dat deze wetten naar een **rechtvaardige samenleving** zouden leiden. Deze code bevatte geen geheel nieuwe reeks wetten, maar een compilatie en **herziening van eerdere juridische codes opgesteld door de Sumeriërs en Akkadiërs**.

De wetten hebben betrekking op **zakelijke contracten** en vermelden **correcte prijzen** voor goederen, maar ook op het **familierecht** en het **strafrecht**. Elke misdaad, vermeld op de kolom, wordt gevolgd door de **straf** die moet worden opgelegd. Niemand kon beweren dat hij/zij de wet niet kende, aangezien de ruim twee meter hoge kolom met de wetteksten erop in het openbaar werd ten toon gesteld. Bovenaan was op de steen een afbeelding gegraveerd van **Sjamasj**, de **god van de gerechtigheid, die de wetten aan Hammurabi zou overhandigd hebben** (zoals de tien geboden op stenen tafels door Jahweh aan Moses werden gegeven). De proloog (zie verder) maakte duidelijk dat dit **wetten van de goden** waren, en geen willekeurige regels die door stervelingen werden bedacht. De Code van Hammurabi diende een hoger doel door **de burgers precies te laten weten hoe ze zich moesten gedragen om in vrede onder de wet te leven**. Het is opmerkelijk dat deze juridische code **bedoeld was om meer vrede en gerechtigheid te brengen, een doelstelling die ook in latere democratische staten aanwezig was**.

Terwijl de eerdere juridische codes vrij kleine straffen oplegden voor overtredingen, waren de **straffen van Hammurabi veel strenger**. Terecht, want ten tijde van Ham-

murabi was de bevolking veel diverser en complexer geworden dan tijdens vorige periodes, wat een preciezere en strengere aanpak eiste. De Code van Hammurabi is een juridische Code van **vergeldende gerechtigheid**. Dat rechtsprincipe werd ook geformuleerd in de **Bijbel** als ‘oog om oog, tand om tand’. Dat blijkt uit sommige wetteksten in de Code:

- Als een man het oog van een andere man uitsteekt, zal zijn oog worden uitgestoken.
- Als hij het bot van iemand anders breekt, zal zijn bot gebroken zijn.
- Als een man de tanden van zijn gelijke eruit slaat, zullen zijn tanden eruit worden geslagen.
- Als een aannemer een huis voor iemand bouwt en het niet goed bouwt, en het huis dat hij heeft gebouwd valt in en doodt de eigenaar, dan zal die aannemer ter dood worden gebracht.
- Als het de zoon van de eigenaar van het huis doodt, zal de zoon van die aannemer ter dood worden gebracht.

Vergelijk dit met wat koning Ur-nammu hierover zegt in zijn Code:

- Als een man het oog van een andere man uitslaat, moet hij een halve mina zilver afwegen.
- Als een man een tand van een andere man uitslaat, moet hij twee sjekels zilver betalen.

De Proloog luidt als volgt (100):

Toen Anu de Verhevene, koning van de Anunaki, en Bel, de heer van hemel en aarde, die het lot van het land bepaalde, aan Marduk, de overheersende zoon van Ea, god van gerechtigheid, de heerschappij over de aardse mens toewezen, en maakten hem groot onder de **Igigi** (de lagere goden), ze noemden Babylon bij zijn illustere naam, maakten het groot op aarde en stichtten er een eeuwig koninkrijk in, waarvan de fundamenteën zo stevig zijn gelegd als die van hemel en aarde; toen riepen Anu en Bel mij bij mijn naam, Hammurabi, de verheven prins, die god vreesde, om de heerschappij van gerechtigheid in het land tot stand te brengen, om de goddelozen en de boosdoeners te vernietigen; zodat de sterken de zwakken geen schade toebrengen; zodat ik zou heersen over de zwartharige mensen zoals Sjamasj, en het land zou verlichten, om het welzijn van de mensheid te bevorderen. Hammurabi, de prins, geroepen door **Bel-am I**, die rijkdom en winst verwierf, **Nippur** en **Dur-ilu** onvergelijkbaar verrijkte, sublieme beschermheer van **E-kur**; die **Eridu** herstelde en de aanbidding van **E-apsu** zuiverde; die de vier delen van de wereld veroverde, de naam Babylon groot maakte, het hart van Marduk verheugde, zijn heer die dagelijks zijn toewijding betoont in **Saggil**; de koninklijke telg die **Sin** maakte; die Ur verrijk-

te; de nederige, de eerbiedige, die rijkdom naar **Gish-shir-gal** brengt; lees verder in (101).

Voor **elk misdrijf** werden specifieke **straffen** voorgeschreven. Belangrijk is te realiseren dat de code van Hammurabi een van de eerste codes is die het '**vermoeden van onschuld**' vastlegt bij een beschuldiging. Ze waren bedoeld om te beperken wat een benadeelde persoon als vergelding mocht doen. Interessant: de Code van Hammurabi en de Wet van Mozes in de Hebreeuwse Bijbel Thora bevatten talrijke gelijkenissen met elkaar.

De wetten van de Code (102):

– Over gerechtigheid:

- 1. Als iemand een ander in de val lokt en hem een verbod oplegt, maar hij kan het niet bewijzen, dan zal hij die hem heeft verstrikt, ter dood worden gebracht.
- 2. Als een man een ander ervan heeft beschuldigd hem te hebben betoverd, maar het niet heeft bewezen, zal de beschuldigde naar de heilige rivier gaan, hij zal zich in de heilige rivier storten, en als de heilige rivier hem zal overwinnen, zal hij die beschuldigde zijn huis in bezit nemen. Als de heilige rivier zijn onschuld zal tonen en hij wordt gered, zal zijn aanklager ter dood worden gebracht.
- 3. Als een man een valse getuigenis aflegt in een zaak, of de getuigenis die hij heeft afgelegd niet bewijst, zal die man ter dood worden gebracht als die zaak een zaak betreft waarbij leven betrokken is.
- 4. Als een man valse getuigenissen aflegt over graan of geld, zal hij zelf de straf dragen die in de zaak wordt opgelegd.
- 5. Indien een rechter, een beslissing neemt, een vonnis uitspreekt, naar behoren ondertekend en verzegeld, en daarna zijn oordeel wijzigt, zullen zij die rechter ter verantwoording roepen voor de wijziging van het vonnis dat hij heeft uitgesproken; hij zal twaalf keer de boete betalen die hij in de zaak heeft vastgesteld, en hij zal publiekelijk van de rechtersbank worden verwijderd, en hij zal daar nooit meer zitten om uitspraak te doen.

– Over eigendom

- 6. Als een man goederen uit een tempel of huis heeft gestolen, zal hij ter dood worden gebracht; en hij die het gestolen goed van hem heeft ontvangen, zal ter dood worden gebracht.
- 14. Als een man een kind heeft gestolen van iemand, zal hij ter dood worden gebracht.
- 22. Als een man een overval pleegt en wordt gevangengenomen, zal die man ter dood worden gebracht.
- 23. Als de overvalleur niet wordt gevangengenomen, zal de man die is beroofd, in aanwezigheid van God een gedetailleerde verklaring afleggen over zijn verlies, en de stad en de gouverneur in wiens rechtsgebied de overval is gepleegd, zullen hem compenseren voor wat er ook is gebeurd.

- 24. Als het een leven betreft dat verloren gaat, zullen de stad en de gouverneur (één pond) zilver aan zijn erfgenamen betalen.
 - 26. Indien een heffingsmeester of onderofficier, die in dienst van de koning is benoemd, niet is gegaan, of een vervanger in zijn plaats heeft ingehuurd, zal die heffingsmeester of onderofficier ter dood worden gebracht en zal de ingehuurde vervanger zijn plaats innemen.
- **Over irrigatie**
- 53. Als een man nalaat zijn dijk te onderhouden en deze niet versterkt, en er wordt een breuk in zijn dijk gemaakt en het water voert de landbouwgrond weg, dan moet de man in wiens dijk de breuk is gemaakt, het beschadigde graan vervangen.
 - 54. Als hij het graan niet kan vervangen, zullen ze hem en zijn goederen verkopen en de boeren wier graan door het water is weggevoerd, zullen de opbrengst van de verkoop verdelen.
- **Over handel**
- 88. Als een koopman graan tegen rente leent, ontvangt hij voor één **gur** honderd **sila** als rente (33 procent); leent hij geld tegen rente, dan ontvangt hij voor één sikkel zilver een vijfde van een sikkel als rente.
 - 104. Als een handelaar graan, wol, olie of goederen van welke aard dan ook aan een agent geeft om mee te handelen, moet de agent de waarde opschrijven en het geld teruggeven aan de handelaar. De agent neemt een verzegeld ontvangstbewijs voor het geld dat hij aan de handelaar geeft.
 - 105. Indien de agent onzorgvuldig is en geen ontvangstbewijs aanneemt voor het geld dat hij aan de handelaar heeft gegeven, zal het niet ontvangen geld niet op zijn rekening worden gestort.
 - 108. Als een wijnverkoper geen graan neemt voor de prijs van een drankje, maar geld aanneemt door het grote gewicht, of als zij de maat drank kleiner maakt dan de maat graan, zullen ze die wijnverkoper ter verantwoording roepen en haar op de korrel nemen in het water.
 - 109. Als slechte karakters zich verzamelen in het huis van een wijnverkoper en zij hen niet arresteert en naar het paleis brengt, zal die wijnverkoper ter dood worden gebracht.
 - 110. Als een priesteres die niet in een klooster woont een wijnwinkel opent of een wijnwinkel binnengaat om wat te drinken, zullen zij die vrouw verbranden.
 - 117. Als een man schulden heeft en zijn vrouw, zoon of dochter verkoopt, of hen aan dienst bindt, zullen zij drie jaar lang in het huis van hun koper of meester werken; in het vierde jaar zullen zij hun vrijheid krijgen.
- **Over familie**
- 129. Als de vrouw van een man wordt betrapd terwijl hij met een andere man ligt, moeten zij haar vastbinden en in het water gooien. Als de man van de vrouw zijn vrouw wil sparen, moet de koning zijn dienaar sparen.

- 130. Als een man de verloofde vrouw van een ander, die maagd is, heeft verkracht terwijl hij nog in het huis van haar vader woonde, en op heterdaad wordt betrapt, zal die man ter dood worden gebracht; de vrouw zal vrijuit gaan.
- 131. Als een man zijn vrouw heeft beschuldigd, maar zij niet is betrapt op het liegen met een andere man, zal zij een eed afleggen in de naam van God en terugkeren naar haar huis.
- 138. Als een man wil scheiden van zijn vrouw die hem geen kinderen heeft gebaard, zal hij haar geld geven ter hoogte van haar huwelijksprijs en zal hij haar de bruidsschat vergoeden die zij uit het huis van haar vader heeft meegebracht, en dan kan hij scheiden.
- 141. Als de vrouw van een man die in het huis van haar man woont, volhardt in uitgaan, zich dwaas heeft gedragen, haar huis heeft verwoest, haar man heeft gekleineerd, zal hij haar vervolgen. Als haar man heeft gezegd: 'Ik scheid van haar', zal ze haar weg gaan; hij zal haar niets geven als prijs voor een echtscheiding. Als haar man heeft gezegd: "Ik zal niet van haar scheiden", mag hij een andere vrouw tot vrouw nemen; de vrouw zal als slaaf in het huis van haar man wonen.
- 142. Als een vrouw haar man heeft gehaat en heeft gezegd: "Je zult mij niet bezitten", zal haar verleden worden onderzocht, wat haar ontbreekt. Als ze discreet is geweest en geen ondeugd heeft, en haar man is weggegaan en heeft haar enorm gekleineerd; die vrouw treft geen blaam; zij zal haar huwelijksdeel nemen en naar het huis van haar vader gaan.
- 143. Als ze niet discreet is geweest, naar buiten is gegaan, haar huis heeft verwoest, haar man heeft gekleineerd, zal ze verdrinken.
- 150. Als een man een veld, tuin, huis of goederen aan zijn vrouw heeft geschonken, haar een schenkingsakte heeft verleend, zullen haar kinderen, na de dood van haar man, haar recht niet betwisten; de moeder zal het, na haar overlijden, nalaten aan een van haar kinderen van wie ze het meest houdt. Ze laat het niet aan een buitenstaander over.
- 153. Als de vrouw van een man, ter wille van een ander, ervoor heeft gezorgd dat haar man werd vermoord, zal die vrouw aan een paal worden gehangen
- 154. Als een man incest heeft gepleegd met zijn dochter, zal die man uit de stad worden verbannen.
- 155. Als een man een meisje met zijn zoon heeft verloofd en zijn zoon haar heeft gekend, en de man daarna in haar boezem heeft gelegen en is betrapt, zal die man worden gewurgd en zal zij in het water worden geworpen.
- 156. Als een man een meisje met zijn zoon heeft verloofd, en zijn zoon haar niet heeft gekend, en die man in haar boezem heeft gelegen, zal hij haar een halve mina zilver betalen, en haar alles geven wat zij heeft meegebracht, het huis van haar vader, en de echtgenoot van haar keuze zal met haar trouwen.
- 159. Als een man die een geschenk naar het huis van zijn schoonvader heeft gebracht en de huwelijksprijs heeft betaald, met verlangen naar een andere vrouw kijkt en tegen zijn schoonvader zegt: "Ik zal niet met je dochter trouwen, "De vader van de dochter zal voor zichzelf nemen wat hem wordt gebracht.
- 168. Als een man zijn zoon wil onterven en tegen de rechters zegt: "Ik zal mijn zoon onterven", zullen de rechters zijn strafblad onderzoeken, en als de zoon geen misdaad heeft begaan die voldoende ernstig is om hem van de straf af te sluiten zoon-schap, mag de vader zijn zoon niet van het zoonschap afsnijden.

- 170. Als de vrouw van een man hem kinderen baart en zijn dienstmaagd hem kinderen baart, en de vader tijdens zijn leven tegen de kinderen zegt die de dienstmaagd hem heeft gebaard: "Mijn kinderen", en ze rekent met de kinderen van zijn vrouw, naar de vader Overlijdt zullen de kinderen van de vrouw en de kinderen van de dienstmaagd de goederen van de bezittingen van de vader gelijkelijk verdelen. De zoon van de vrouw heeft bij de verdeling keuzerecht.
- 170. Als zijn vrouw zonen baart bij een man, of zijn dienstmaagd zonen heeft gebaard, en de vader, terwijl hij nog leeft, tegen de kinderen die zijn dienstmaagd heeft gebaard zegt: "Mijn zonen", en hij rekent ze tot de zonen van zijn vrouw; als de vader dan overlijdt, zullen de zonen van de vrouw en van de dienstmaagd de vaderlijke bezittingen gemeenschappelijk verdelen. De zoon van zijn vrouw moet verdelen en kiezen.
- **Over persoonlijk letsel**
 - 195. Als een zoon zijn vader slaat, zullen ze zijn hand afhakken.
 - 196. Als een man het oog van een andere man vernietigt, zullen zij zijn oog vernietigen.
 - 197. Als hij het bot van een andere man breekt, zullen zij zijn bot breken.
 - 198. Als hij het oog van een freedman vernietigt of het bot van een freedman breekt, moet hij één mina zilver betalen.
 - 199. Als hij het oog van iemands slaaf vernietigt of een bot van iemands slaaf afsnakt, moet hij de helft van zijn prijs betalen.
 - 200. Als een man een tand uitslaat van een man van zijn eigen rang, zullen zij zijn tand eruit slaan
 - 201. Als hij een tand van een freedman eruit slaat, moet hij een derde mina zilver betalen
 - 209. Als een man een vrije vrouw die zwanger is, heeft geslagen en haar een miskraam heeft bezorgd, moet hij tien **shekels** betalen voor haar miskraam
 - 210. Als die vrouw sterft, zal zijn dochter worden gedood.
 - 211. Als hij door een klap de dochter van een freedman een miskraam heeft bezorgd, moet hij vijf shekels zilver betalen.
 - 212. Als die vrouw is overleden, moet hij een halve mina zilver betalen.
 - 213. Als hij de slavin van een vrije man heeft geslagen en haar een miskraam heeft bezorgd, moet hij twee shekels zilver betalen.
 - 214. Als die slavin is overleden, moet hij een derde mina zilver betalen.
- **Over artsen en wanpraktijken**
 - 215. Als een arts een man opereert aan een ernstige wond met een bronzen lancet en het leven van de man redt, of als hij een abces in het oog van een man opent met een bronzen lancet en het oog van die man redt, zal hij tien shekels ontvangen van zilver.
 - 216. Als hij een vrije man is, ontvangt hij vijf shekels.
 - 217. Als hij een slaaf is, moet de eigenaar twee shekels betalen.
 - 218. Als een arts een man opereert vanwege een ernstige wond met een bronzen lancet en de dood van de man veroorzaakt, of het oog van de man vernietigt, zullen ze zijn hand afhakken.